

ERMENİ ARAŞTIRMALARI
2. TÜRKİYE KONGRESİ BİLDİRİLERİ
II. CİLT

ASAM
ERMENİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

ERMENİ ARAŞTIRMALARI
2. TÜRKİYE KONGRESİ BİLDİRİLERİ

II. CİLT

AVRASYA STRATEJİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
ERMENİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

ANKARA, 2007

Kütüphane Kart Katalog Bilgisi

080.089 919 92
E653
2007

Türkiye Kongresi Bildirileri (II: 2007: Ankara)

Ermeni Araştırmaları: II. Türkiye Kongresi Bildirileri / Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2007

2.c VIII. 684 s.;24 cm.(Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları; 2)

ISBN 978-975-6362-08-2

1.Tarihte Ermeniler-Bildiriler 2.Osmanlı Döneminde Ermeniler-Bildiriler 3.Ermeni İsyanları-Bildiriler 4.Ermeni Mezalimi-Bildiriler

ISBN 978-975-6362-06-8 (Tk. No.)
978-975-6362-08-2 (2.Cilt)

İsteme Adresi
Konrad Adenauer Caddesi No:61
06550 Yıldız – Çankaya / ANKARA
Tel: 0.312. 491 60 70
Faks: 0.312. 491 70 13

E-posta: asam@asam.org.tr - info@eraren.org
Web Sitesi: http//www.asam.org.tr – http//www.eraren.org

Kapak Tasarım
Pınar GÜVEN

Sayfa Düzeni: GRAFT Reklam ve İletişim Hizmetleri, *www.graft.com.tr*
Tel:0.312 468 2795, Fax: 0.312 468 5874, *bilgi@graft.com.tr*

1.Baskı Şubat 2007 – 300 Adet

Baskı
Umut Tanı Sağlık Matbaa Turizm İnşaat San. ve Tic. A.Ş. Saner Basım Sanayii, Ostim Org. San. Böl. Turan Çiğdem Cad. No:15 Yenimahalle/ANKARA
Tel: 0.312 385 91 03 (pbx)

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

II. CİLT

VI. BÖLÜM
OSMANLI DÖNEMİNDE ERMENİLER 5
(ARŞİV BELGELERİ VE ERMENİ İDDİALARI)

VII. BÖLÜM
OSMANLI DÖNEMİNDE ERMENİLER VE ERMENİ KİLİSESİ

VIII. BÖLÜM
I.DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA ERMENİLER

IX. BÖLÜM
ERMENİ DİAOSPORASI VE TÜRKİYE ERMENİLERİ
(SOSYO-POLİTİK DURUM)

X. BÖLÜM
ERMENİSTAN VE KOMŞULARIYLA İLİŞKİLERİ
(TÜRKİYE, AZERBAYCAN, GÜRCİSTAN)

XI. BÖLÜM
ERMENİ PROPAGANDA FAALİYETLERİ VE TERÖR
(TEKNİK-YÖNTEM)

XII. BÖLÜM
ERMENİ KÜLTÜRÜ
(DİL, SANAT VE EDEBİYAT)

HATAY'IN TÜRKİYE'YE KATILIM SÜRECİNDE ERMENİ CEMAATİNİN TUTUMU

Yrd. Doç. Dr. Cafer ULU*

Osmanlı döneminde Antakya, İskenderun, Belen ve havalisi Halep vilayetine bağlı Türk topraklarıydı. Mondros sonrasında, Fransızlar 12 Kasım 1918'de Ermenilerle birlikte bu Türk topraklarını işgal etmişlerdir. Bu durumu da sokak başlarındaki duvarlara astıkları bildirilerde yer alan "İskenderun-Halep şosesi İtilaf Devletlerinin işgali altına alınmıştır. Fakat buradaki mülki Osmanlı idaresi kemakân devam edecektir." ifadesi ile halka duyurmuşlardır. İlk zamanlar Kral Faysal Antakya ve Halep'i kendi hükümetine bağladığını açıklasa da Fransa tarafından Faysal hükümeti ortadan kaldırılarak hükümet konağına Fransız bayrağı çekilmiştir.[1] Böylece Türkiye'nin doğal parçası olan Hatay 19 yıl Fransız mandasında Suriye idaresinde kalmıştır.

İşgalin ilk yıllarında amacı tam belli olmayan direnişler görülmeye başlanmıştır. İlk zamanlar bu direniş hareketi kendini, dağlardan şehir merkezlerine kurşun atmalar şeklinde göstermiştir. Fransızlar da top ve tüfeklerle bunlara karşılık vermeye çalışıyordu. Beldede genel olarak büyük bir düzensizlik hakimdi. Tüm bu belirsizlik ortamında Kuvay-i Milliye hareketinin bir kolu olan Hatay Müdafaa-i Hukuk cemiyeti Ahmet Türkmen'in başkanlığında Hatay'da kurulmuştur. Bu cemiyet Anadolu'da kurulan Kuvay-i Milliye ile temasa geçerek Hatay ve havalisine bir miktar Kuvay-i Milliye birliği getirildi. Ancak Fransa'nın Türk köylerine askerî harekatlar yapıp masum halka zarar vermesi ve Ankara Antlaşması imzalanması üzerine 1922 yılında Kuvay-i milliye birlikleri çekilmek zorunda kalmıştır. Buna karşın, antlaşma İskenderun ve Antakya mıntıkalarında bulunan Türk ahalinin Türk sembolü olan "Ay-yıldız" içeren özel bir bayrak kullanma imkânı vermiştir.[2] İlk zamanlar Ankara Antlaşması bazı kolaylıklar sağlasa da geçen süre zarfında antlaşmanın uygulamaya pek koyulmadığı görüldü. Fransa ve Suriye hükümeti İskenderun'u Türkler için yaşanmaz bir yer haline getirdi.

Ankara Antlaşması ve diğer protokollerle Türk kültürünün gelişmesi için Türkçe eğitim hakkı verilmiş olmasına rağmen bu hak engellenmiştir. Türkiye'den kaçmış olan bir iki öğretmene yazdırılan kitaplardaki Türk büyüklerinin resimleri ve Millî Mücadeleye ait kısımlar çıkarıldı. Türkçe ve Arapça iki kısımdan oluşan Antakya Lisesinde okutulan

---

* Fatih Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi, İstanbul.

1 Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Ankara, TTK, 1991, s. 2.

2 Melek, **a.g.e.**, s. 5.

dersler arasında Türk tarihine ait kısımlar çıkarılmıştır. Türk inkılâplarından söz etmek suç sayılmıştır.[3] Türk lisesinde Türkçe'den fazla Arapça ve Fransızca okutulur olmuştur. Bölgenin tek kültür kurumu olan Antakya Lisesinin dokuz kişiden oluşan eğitim kadrosu Türkiye'den firar eden Hoybuncular'dan ve Türk olmayan kişilerden oluşuyordu ve Türk olarak tek bir kişi vardı. İskenderun'da Türklük aleyhine sürdürülen politikaların bir devamı olarak bazı okullar da kapatılmıştır. 350 haneli Kerik; 150 haneli Büyükburç, 240 haneli Çaksın, 310 haneli Karbeyaz, 350 haneli Berge, 150 haneli Kandil gibi Türk köylerindeki ilk okullar kapatılmıştır. Buna karşılık Türk olmayan köylere Arap milliyetçiliği temelli okullar açılmıştır.[4]

Ankara Antlaşması'nın imzalanmasından çok kısa bir süre geçmesine rağmen İskenderun sancağı, Fransa'nın katkıları ile bir fırsat alanı oldu. Bunun üzerine bazı aydınlar Anadolu'ya giderek, TBMM'den Hatay mıntıkası ile meşgul olmaları konusunda isteklerde bulunmuşlardır. Hatay ve Reyhanlı'dan Tayfur Sökmen, Rasim Yurtman, İnayet Mürseloğlu, Semih Azmi Ezer gibi kişilerden müteşekkil bir heyet Ankara'ya gitmişlerdir. Heyet Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edildi. Atatürk Hatay meselesinde büyük hassasiyet gösteriyordu. Mustafa Kemal Paşa, 1923 yılında Adana'ya yaptığı gezide siyahlara bürünmüş bir Antakyalı kız çocuğunun "Paşam bizi de kurtar!" demesi üzerine Gazi Paşa; "Kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde esir kalamaz" cevabını vermek sureti ile bu konuda büyük bir ümit vermiştir.[5]

Tarihler 1926'yı gösterirken Fransız manda idaresi, Ankara Antlaşması'nda yer alan siyasî taahhütlere uygun olarak Suriye'de, İskenderun Müstakil Sancağı'nın kurulmasını gündeme getirmiştir. Türkler, Ermeniler ve Alevilerin bir kısmı sancağın müstakil olmasını isterken, Araplar ve Arapça konuşan Hıristiyanlar ve Alevilerin diğer kısmı Hatay'ın Şam'a bağlanmasını istiyorlardı. Manda idarecileri çeşitli siyasal düşüncelerle müstakil sancak fikrini daha çok benimsemişlerdir.[6] Türkler de Şam'ın aşırı nüfuzundan kurtulmak, Türkçe'nin resmî dil olarak kullanılması, ekonomi ve yönetiminin müstakil olması ve memurların yerlilerden alınacağı dolayısı ile Türklerin de katılımıyla yeni bir idarenin kurulabileceği düşünceleri ile müstakil sancak fikrini hararetle savunmuşlardır. Bunun için Fransızlarla görüşmelerde bu rejim üzerinde ısrar etmişlerdir.

Yüksek Komiser De Jouvenel çıkardığı kararname gereğince, 1926 yılında merkezi İskenderun olmak üzere müstakil İskenderun sancağı sınırları içinde doğrudan Beyrut'taki Yüksek Komisere bağlı bir hükümetin kurulması kararı aldı. Bu hükümetin mebuslar

3 Melek, **a.g.e.**, s. 17.
4 "Ankara itilafnamesinin bir maddesi bile tatbik edilmemiştir!", **Vakit**, 19 Nisan 1936 No: 6562, s. 1-3.
5 Melek, **a.g.e.**, s. 9.
6 Melek, **a.g.e.**, s. 11.

meclisi, anayasası ve seçilmiş bir hükümet başkanı olacaktı. Şam meclisine İskenderun hükümetini temsil için gidecek 9 milletvekili olacaktı. Bundan önce 6 milletvekili Şam meclisine gönderilmiştir. Bunlar, seçimlerde Fransız delegesinin istediği kimselerden oluşuyordu ve 3 tanesi Müslüman Sünni, 2 Alevi, 1 Ermeni, 1 Hıristiyan olarak dağılmıştır.[7] Yeni çıkarılan kararnameye göre eski ve yeni mebusların İskenderun'da toplanmak sureti ile bir anayasa hazırlandı. "Müstakil İskenderun Hükümeti" kuruldu. Hükümetin başı delege Durieux seçilince Bağımsız "Müstakil İskenderun Hükümeti"nin kurulması Suriye tarafından protesto edildi. Bu tepkiler sonrasında fevkalade komiser ikinci bir kararname ile hükümetin adını "Şimali Suriye Hükümeti" olarak değiştirmiştir. Müstakil İskenderun için yemin eden mebuslar Suriye devlet başkanı Ahmet Naim'in murahhasları huzurunda tekrar Şam'a iltihak kararı verdiler. Bu tutuma Antakya mebusu Taşnak Ermenilerinden Narik büyük tepki göstermiştir.[8] Narik, "henüz imzanın mürekkebi kurumamıştır. Ben sözümü ve imzamı geri almam. Şam'a iltihak kararını kabul etmiyorum" diyerek muhalif kaldı.[9]

1928 yılında yapılan Antakya mebus seçimlerine Türkler katılmadılar. Bu seçimler başlangıcı itibarı ile problemli geçse de sonuçları itibarı ile Türkler için olumlu gelişmelere neden oldu. Seçimlere katılmayan Türkler, seçilen mebusların da sancaktan Şam'a gitmemeleri konusunda ikna etmek sureti ile bağımsız sancak için çalışmalar yaptılar. Türklerin gayretleriyle Sancakta gittikçe genişleyen bağımsızlık hareketleri Fransızları harekete geçirdi. Bu hareketleri durdurmanın çaresi olarak Şam meclisinde Türkçe konuşulmasına izin verilmesini gündeme getirmesine neden oldmuştur.

İlerleyen yıllarda 1936 yılının Mart ayında Almanya Versay Antlaşması'nın temel hükümlerini çiğneyerek, ordusunu Ren nehrinin batısına geçirdi. Almanya'nın bu harekatı Hatay konusunda önemli gelişmeler yaşanmasına neden olmuştur. İtalya da Mayıs ayı içinde Habeşistan'ın başkentini işgal etti. Dünyada yaşanan siyasal ve askerî olaylar Fransa'nın Suriye ile 22 Aralık 1936 yılında bir dostluk antlaşması imzalamasına neden oldu. Bu dostluk antlaşması Türkiye'nin rızası alınmadan Hatay'ın Suriye'ye devrini sağlamaktaydı. Türkiye, bu anlaşmaya itiraz ettiği gibi Sancağın Türkiye ile birleşmesini gündeme getirmiştir. Bu gelişmeler yaşanırken Atatürk, Fransa'nın Suriye ile yaptığı Türkiye aleyhine olan bu anlaşma hakkında 1 Aralık 1936 günü TBMM'nin 5. Dönem 2. toplanma yılını açarken şu açıklamayı yaptı; "Bu arada milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük bir mesele, hakiki sahibi öz Türk olan "İskenderun-Antakya" ve havalisinin mukadderatıdır... Daima kendisi ile dostluğa çok ehemmiyet verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatini bilenler ve hakkı sevenler, alakamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar ve tabii görürler." Atatürk bu

7 Melek, **a.g.e.**, s. 13.
8 "Türklerin Malları Ermenilere Geçiyor", Vakit, 3 Birinciteşrin 1936, No: 6729, s. 1.
9 Melek, **a.g.e.**, s. 14.

açıklamalarının hemen ardından Lozan'da oluşan Boğazlar düzeninin, Türkiye lehine çevrilmesi için çalışmalara başlamıştır. Bu girişimlerin sonucunda Boğazların durumu Montreux Konferansında (22 Haziran-20 Temmuz 1936) ele alınmıştır. Boğazlardan sonra da İskenderun-Antakya konusu Suriye ve Fransa nezdinde diplomatik olarak gündeme getirilmiştir. Fransa'nın Suriye ile yaptığı dostluk antlaşmasına benzer bir anlaşmanın İskenderun ve Antakya halkı ile yapılması ve ahalinin kendi işlerini kendilerinin görmesi yetkisinin sağlanması Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Şükrü Aras tarafından teklif edilmiştir.[10] Tüm bu diplomatik girişimler sürerken 30 Kasım 1936'da Fransız askerî birliklerinin kontrolünde İskenderun Sancağında ikinci derece seçimler yapıldı. Bu seçimlere İskenderun halkı pek ilgi göstermedi. Jandarma baskısına rağmen halkın yüzde sekseni oylamaya iştirak etmedi. Türk ahali bir kaç günlük yiyeceğini alarak evlerine kapanmak sureti ile seçimleri protesto ettiler.[11]

Türk ahalinin bu tutumu üzerine büyük bir baskı politikası uygulanmıştır. Türkler üzerinde etkinliği bulunan Avukat Bedi Münir, Samih Azmi, Mustafa Rasih, Şükrü Balcı, Kösezade Haydar hapsedilerek Halep'e gönderilmiş, ilçe kaymakamlarına mecburi izinler verilmiş, Antakya komiseri Karabet tehdit ve tahkir edilmiştir. Maliye tahsildarları halkı seçimlere zorla sevk için köylere gönderilmiştir. Antakya belediye azasından Abdülvahapzade Necip Ağa, Kırıkhan belediye azasından Ali Rıza, Reyhaniye belediye azasından Mustafa Ağa gibi kişiler vazifelerinden atılmışlardır. Reyhaniye, Amik, Kırıkhan, Belen muhtarlarından yedi kişi azlolunmuştur.[12] İlçe ve nahiyelerde bulunan muhtarlara seçimlerde faaliyet göstermemeleri durumunda cezalandırılacakları tehdidinde bulunulmuştur. Halka seçimlere katılmaları konusunda öyle baskılar yapıldı ki jandarmalar kamyonlarla köylere sevk edilerek her türlü tazyik yapılmıştır.[13] Oylarını kullanmaları için seçim sandıklarına elleri bağlanarak getirilenler olmuştur. Türklere yapılan bu tazyik ve baskıya karşın Taşnak reislerinden Moses Delkalosyan vasıtası ile Ermenilere 15.000 Frank dağıtılmış ve seçimlere teşvik için köylere Ermeni öğretmenler gönderilmiştir.[14] Bu kadar propagandaya rağmen Ermeniler Türklerle birlikte hareket etmişlerdir.[15] Yalnız

10 Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, TTK, Ankara, 1992, s. 6-7.

11 Asım Us, "Sancaktaki Türklerin Mukadderatı Tehlikede", Vakit, 19 İkinciteşrin 1936, No: 6576, s. 1.

12 "Sancak Türklerinin Gördüğü Tazyikler", Vakit, 2 İkincikanun 1936, No: 6789, s. 2.

13 "Ermeniler ve Alevilerden Sonra Çerkezler de Intihabara İştirak Etmiyorlar. Antakya Minarelerine Makineli Tüfekler Yerleştirildi. ", **Cumhuriyet**, 1 Birinciteşrin 1936, No: 4495, s. 1.

14 "Sancak Türklerinin Gördüğü Tazyikler", Vakit, 2 İkincikanun 1936, No: 6789, s. 2.

15 "Alevilerle Ermenilerin Sancaklı Sünnilerle Birlik Oldukları Teeyyüt Ediyor", Vakit, 8 Birinciteşrin 1936, No: 6734, s. 1, Konu ile ilgili olarak Yunus Nadi iki gün boyunca başyazı neşretti.Yazısında Marsilya'ya giden bir Türk'ü, memleket hasreti çeken (Türkiye) bir Ermeni ailesinin bağırlarına basarcasına bir muhabbetle misafir edişini anlattı ve bu Ermeni ailesinin aslen Antakyalı bir aile olduğunu ifade etti. Bu tür bir kaç olay anlattıktan sonra "...Antakya ve havalisindeki Ermenilerin buradaki Türk istiklal hareketinde niçin Türklerle birlik yürüdüklerinin" daha iyi anlaşılacağını ifade etti (Yunus Nadi, "Hazin Macera: Türkiye'den Giden Rumlar ve Ermeniler", Cumhuriyet, 31 Birinciteşrin 1936, No: 4479, s. 1.

komitelerin etkisinde olan bazı Ermenilerle birlikte Araplar seçimlere iştirak ettiler. Bu seçimler neticesinde Fransa'nın hileleri neticesinde Antakya'da iki Arap seçilmiştir.[16] Bu seçimlerde yaşanan baskı ve sindirme politikaları sonucu toplumlar arasında gerginlikler arttı ve seçimler sonrasında sokak olayları artarak ölümlü ve yaralı kavgalar çıkmıştır.

Yaşanan olaylar neticesinde Türklerden tutuklananlar olmuştur. Konu Türkiye tarafından Milletler Cemiyeti Konseyine götürülerek 14 Aralık günkü konsey toplantısında, Hatay'da huzurun sağlanması için Fransız askerlerinin çekilmesini ve 22 Aralık 1936'da Suriye ile yapılan anlaşmaya benzer bir anlaşmanın Türk tarafıyla da yapılmasını istemiştir.

Ancak Fransa bunu kabul etmedi. Atatürk, Fransa'nın uzlaşmaz tutumu karşısında bu konuya dünya kamuoyunun dikkatlerini çekmek ve dünyaya işin önemini anlatmak amacıyla hasta olmasına rağmen Anadolu'ya büyük bir gezi düzenledi. İstanbul'dan Eskişehir ve Konya'ya gitti. Başbakan İsmet İnönü ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ı, Dışişleri ve İçişleri Bakanları ve başka devlet erkânını acilen Eskişehir'e davet etti. Oradan Konya'ya geçti. Yol boyunca tüm şehirlerin mülkî ve askerî yetkililerine haber verilip Anadolu ajansı ve gazeteler vasıtası ile Hatay konusunda ülkedeki heyecanı belirten haberler ve yazılar yayınlandı.[17] Atatürk'ün Ocak ayının ilk haftasında yaptığı bu gezi sonrasında yaptığı açıklamasında Hatay meselesinin kendi şahsi meselesi olduğunu, eğer bu konunun Türkler lehine sonuçlanmazsa Türkiye Cumhuriyeti Reisliğinden ve Hatta Büyük Millet Meclisi Azalığından da çekilerek bir fert olarak Hatay'a giderek oradakilerle el ele verip mücadele edeceğini ifade etmiştir. Gezi ve açıklamalar planlandığı gibi dünya kamuoyunda büyük yankı uyandırdı.[18]

Türkiye Cumhuriyeti'nin zirvesinde bu tür siyasal aktiviteler sürdürülürken Suriye ve Fransa taraftarı gazeteler İskenderun bölgesinde Türklerden daha çok Suriyelilerin meskun bulunduğu iddialarında bulunuyorlardı. Bu yolla yüzyıllarca öz Türk olan İskenderun sancağını Suriye'ye dahil etmeye çalışıyorlardı. Buna karşın Türkler kendi varlıklarının bariz bir farkla daha fazla olduğunu ifade eden yürüyüşler yapmaya başlamışlardır. Bu olaylara kadar bayrak meselesini gündeme getirmeyen Türk gençleri, sınır ve hukuk ihlalleri başlayınca tek millet olduklarını dünya kamuoyuna duyurmak için büyük gösteriler yapmaya başladılar. Gösterilerde, İskenderun mıntıkasının yalnız insanlarının değil, dağlarının, toprağının, ikliminin de Türk olduğunu, hatta semasının, denizlerinin, yıldızlarının, güneşinin bile Türk olduğunu ifade etmişlerdir. İskenderun sancağının göklerinde yükselecek bayrağın Suriye bayrağı değil "Al Bayrak" olacağını söyledikten sonra "Al bayrak istiyoruz" diye sloganlar atmışlardır.[19]

16 Seçimler konusunda daha geniş bilgi için bkz. Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, c. II. , s. 572.

17 Sökmen, **a.g.e.**, s. 9.

18 Sökmen, **a.g.e.**, s. 9.

19 "İskenderun Mıntıkasının Sade İnsanları Değil, Dağları, Toprağı da Türk'tür" Vakit, 25 Nisan 1936,

Karşılıklı olarak taraflar sokaklarda yürüyüşler yapmaya başladılar. İskenderun'da bulunan bazı Suriye taraftarı gençler, İskenderun'da Suriye bayrağı çekmek ve bir merkez açmak için teşebbüste bulundular. Fakat Belen ve İskenderunlulardan 500 kadar Türk genci toplanarak, sükunet içerisinde durumu protesto ederek İstiklâl Marşı söylediler. Bunun üzerine Suriye taraftarı gençler İskenderun'da Suriye bayrağı çekmekten vazgeçmişlerdir.[20]

Hatay'da bu tür olaylar sürüp giderken, Türkiye'de yaşanan tüm gelişmeler de dikkatle takip edilmekteydi. Örneğin Belen nahiyesi Türkleri 30 Ağustos Zafer bayramını kutlamış oradaki Türk anıtına çelenk koyduktan sonra İstiklâl Marşını okumuşlardır. Bu tür etkinliklere hiç tahammülü olmayan Fransız mandacıları bu kişileri mahkemeye vermişlerdir. Bu mahkeme Türkler tarafından büyük ilgi gördü ve muhakemeyi dinlemek üzere sancağın muhtelif kaza, nahiye ve köylerinden iki bine yakın Türk gelmiştir. Duruşmayı dinlemeye gelen Türklerin ceketlerinde Türk bayrağını taşıyan rozetler vardı. Kravatları ve kasketleri kırmızı beyaz renkte idi. Salon dinleyicileri almadığı gibi kahve ve sokaklarda binlerce insan birikmiştir. Mahkeme, suça ait evrak henüz heyete verilmediği gerekçesiyle duruşmayı 18 Birinciteşrin 1936 gününe bırakmış, muhakemeyi dinlemek üzere toplanan halk dağılırken hep bir ağızdan İstiklal Marşını söylemişlerdir. Bu duruşmada Türkler'i savunan üç avukattan biri Ermeni Ağasyan olmuştur. Diğer Türk avukatlar gibi Ağasyan da 8 genci büyük bir heyecanla savunmuştur.[21]

İskenderun'da pek çok günün gösteriler veya duruşmalarla geçmesi Fransa'nın da işin ciddiyetini kavramasına neden oldu. Bu olaylar ve açıklamalar sonrasında 27 Ocak günü Sancak'ı ayrı bir varlık sayan, içişlerinde tam bağımsızlık, İskenderun limanından Türkiye'nin transit geçişinde bazı ayrıcalıklar sağlayan ve Sancak'ta Türkçe'nin de Arapça gibi resmî dil kabul edilmesine imkân veren bir metin Türk ve Fransız hükümetlerinin mutabakatı ile Milletler Cemiyeti Konseyi Sözcüsü İsveçli Sandler (Sandres) tarafından konsey onayına sunuldu.[22] Temel prensiplere bağlı kalınarak bir komisyonca yeniden düzenlenen metin 29 Mayıs 1937 tarihinde Türkiye ve Fransa tarafından imzalandı.[23] Bu anlaşmaya uygun olarak Milletler Cemiyeti Konseyi Hatay'da yapılacak ve bir plebisit niteliğinde olacak ilk seçimi düzenlemek için bir komisyon belirledi. Komisyon Ankara'da temaslarda bulunduktan sonra 20 Ekim'de İskenderun'a gitti.

No: 6568, s. 1.

20 "Ancak Sancağın Ana Vatana İlhak Edilmesi Suretiyle Tatmin Edilebilir!", Vakit, 30 Nisan 1936, No: 6573, s. 1.

21 "Binlerce Dinleyici Irkdaşımızın Toplandığı Celse Büyük Bir Sükun İçinde Geçti", Vakit, 12 Birinciteşrin 1936, No: 6738, s. 1.

22 Pars Tuğlacı, **Ermeni Edebiyatından Seçkiler,** C. I, İstanbul, Cem Yayınları, 1992, s. 252.

23 "Hatay Vatandaşı Kimdir? İntihabat Nasıl Olacak?", Cumhuriyet, 20 Temmuz 1937, No: 4736, s. 1-6.

Bu gelişmeler yaşanırken Atatürk o sırada başlıca uğraş konusu olan Hatay meselesinde yaşanan merhaleleri ve bu gelişmeler konusundaki memnuniyetini belirten bir konuşma yapmıştır. 1 Kasım 1937'de TBMM'in 5. dönem 3. toplanma yılını açarken şöyle demiştir;[24] "Büyük bir millî davamız olan Hatay işinin geçirdiği safhalar malumunuzdur. Milletler Cemiyeti yüksek idaresi altında cereyan etmiş olan müzakereler, Hatay halkını lâyık olduğu mesut ve müstakil idareye kavuşması yolunda amaçladığımız gayeyi temin edecek vesikaların kabul ve imzasıyla neticelenmiştir. Yeni Hatay Rejiminin meriyete girmesine kısa bir zaman kaldı. Bu rejimi kendileriyle en dostane bir zihniyetle emek birliği yaptığımız Fransızların, iyi niyetle ve amaçla gayeyi temin edebilecek bir şekilde tatbike başlayacaklarına şüphe edilmemelidir. Yarınki Türk-Fransız münasebetlerinin dilediğimiz yolda inkişafına, Hatay işinin iyi bir yolda yürümesi esaslı bir ölçü ve amil olacaktır kanaatindeyim."

Atatürk Hatay konusuna kendi hayatı kadar önem vermekte idi. Çünkü ağır hastalığına rağmen her fırsatta konunun gündemde kalması ve kamuoyu oluşturması için geziler çıkıyor Hatay'a en yakın şehir olan Adana'ya uğruyor ve konu ile ilgili demeçler veriyordu. Yine gezilerinden biri olan 19 Kasım 1937 Doğu Anadolu gezisinin dönüşünde, Adana'ya geldi. Kendi adına düzenlenen ve kendi heykeli dikilmiş olan parkı ziyaret etti. Parkta Hatay'ı temsilen iki kız öğrenci, Atatürk'e birer buket vererek;[25] "Kurtarıcı Ulu Önder!. Bugün saygıyla ellerinizden öpen bizler, yarının kahraman Türk erlerinin anneleri olacak Hataylı Türk kızlarıyız. Türk alemi için yarattığınız sonsuz büyük varlıklara eklediğiniz Türk Hatay istiklâli, millî tarihimizin ölmez eserleriniz yanında bir örnek olacaktır. Bugün Hataylılar, Yüce Atalarına sonsuz bağlılıklarını, minnetlerini, şükranlarının sunarlar." demişlerdir. Atatürk'ün bu gezisi büyük yankı uyandırmış, Ermeni gazetelerinden Kahire'de çıkan Ramgavar Partisinin yayın organı olan Arev gazetesinin 29.11.1937 tarihli nüshasında da yer almıştır.[26] Bu geziler ve buralarda Hatay ile ilgili gelişen olaylar millî duyguları daha da canlandırmakta ve Hatay'ın ülkeye katılması için heyecanı daha da artırmıştır.

Türk tarafı yaşanan bu olumlu gelişilmeler konusunda sağduyu ile yaklaşmasına rağmen Fransız manda idaresi Hatay'ın 29 Mayıs 1937'de alınan kararla içişlerinde bağımsız olmasını bir türlü içine sindiremedi. Hatay'ın yönetimini Türklere bıraktıkları 4 Haziran 1938 gününe kadar Fransızlar Türkler aleyhinde çalıştıkları gibi bu tür faaliyetleri desteklemişlerdir. Bu tutum Milletler Cemiyeti'nin de onayı ile 15 Mayıs 1938'de başlayan iki dereceli seçim sürecinde de devam etmiştir. Fransa sömürge yöneticileri Türklere ve onlarla birlikte hareket edenlere karşı baskı yaptılar. Fransa'nın bu tutumları nedeniyle asayişsizlik tüm Sancağa yayıldı, kavgalar çıktı, ölü ve yaralılar oldu. Bu

24 Sökmen, **a.g.e.**, s. 11.
25 Mehmet Önder, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Ankara, İş Bankası Yayınları, 1998, s. 9.
26 **BCA,** Tarih: 21.12.1937, Dosya: 40246, Fon Kodu: 30. 10. 0. 0, Yer No: 222. 501. 26.

olaylar siyasal bir baskı için Atatürk'ün yeni bir yurt gezisine çıkmasına neden oldu. Hastalığının son derece ilerlemesine rağmen 29 Mayıs 1938'de Mersin'e gelen Atatürk büyük coşku ile karşılandı. Mersin ve Adana'da yaya ve topçu birliklerinin geçit resmini izledi. Bu olay Fransa'nın Hatay konusundaki siyasetinin temelden değişmesine neden oldu. Fransa Hatay'da bulunan memurlarına Türklere karşı olumsuz tavırlarını terk etme talimatını verdi. 3 Haziranda seçim işleri 6 gün durduruldu ve Fransız yüksek komiserinin Hatay temsilcisi Garreau (Garro) görevden alınarak yerine Collet (Kolle) temsilci olarak atandı. Seçim işlerine 9 Haziran günü tekrar başlanmıştır. Artık Fransa devlet eliyle Türkler aleyhinde faaliyet yürütmese de bu sefer çoğunluğu Türk düşmanlarından oluşan yerli jandarma ve polisler olay çıkarmaya başladılar. Yine çatışmalar ve ölümler meydana geldi. Olayların büyümesi üzerine Komisyon 22 Haziran'da seçim işlerini durdurarak Türk ve Fransızların isteği üzerine 26 Haziranda Hatay'dan ayrıldı.[27]

Fransa Türklerin ve Türkiye'nin kararlı tutumu ve yaşanan bu olaylar sonrasında Türkiye ile savaşmadan Hatay meselesinden sıyrılmanın planlarını yapmaya başlamıştır. Bunun için Hatay'da asayişi birlikte sağlamayı teklif etmiştir. Teklifi kabul eden Türkiye 4 Temmuz 1938'de Fransa ile bir dostluk antlaşması imzalamıştır. Yapılan açıklamada, iki hükümet 29 Mayıs 1937'de Milletler Cemiyeti Konseyince alınan kararlar temelinde, 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması'nın ruhuna uygun olarak Sancakta Türk unsurunun üstülüğünü kabul ettiklerini açıkladılar. Alınan kararlara uygun olarak Türkiye ve Fransa Hatay'a 2500'er kişilik kuvvet gönderdiler. 5 Temmuzda Türk kuvvetleri Hatay'a girmeye başladı büyük coşku ile karşılanmıştır.

22-31 Temmuz 1938'de yeniden seçim yapıldı. İlk seçmen listelerine göre Hatay'da 35.847 Türk, 11.319 Alevi, 5.504 Ermeni, 1.845 Sünni Arap, 2.098 Rum-Ortodoks seçmen bulunduğu anlaşıldı. Bu seçimler neticesinde taraflar 22 Türk, 9 Alevi, 5 Ermeni,[28] 2 Sünni Arap, 2 Rum-Ortodoks millet vekili çıkarmıştır.

Bu vekillerden oluşan meclis 2 Eylülde toplanarak Tayfur Sökmen'i Devlet Başkanı seçti. Bir Anayasa yaptı, Bir bayrak tespit ederek İskenderun Sancağı adını Hatay olarak belirledi. II. Dünya Savaşı gölgesinde gelişen bu olaylar Türkiye için daha sonra büyük bir avantaja dönüştü. Büyük Savaşın arifesinde Fransa Akdeniz'de yaşanacak bir fiili saldırıda Türkiye'nin kendisine müttefik olmasını ve yardım etmesini istiyordu. Türkiye ise saldırmazlık ve dostluk antlaşmasının imzalanmasını Hatay meselesinin çözümüne bağlamıştır. Sonuçta Türkiye'nin isteği oldu ve 23 Haziran 1939'da Paris'te saldırmazlık

27 Sökmen, **a.g.e.**, s. 13.

28 Bu milletvekillerinden biri, 2004 yılı yerel seçimlerinde Hatay'a bağlı turistik bir kasaba olan Arsuz'da CHP'den belediye başkanı seçilen Ziraat Mühendisi Fuat Süme'nin (dedesi) Annesinin babasıdır (Habertürk , 3 Nisan 2004, s.4; (Çevirimiçi) www.yerelnet.org.tr/arsuz).

ve dostluk antlaşması imzalanırken aynı zamanda Sancak meselesinin kesin çözümünü sağlayan belge imzalandı. Aynı gün Hatay Millet Meclisi büyük nutuk ve gösterilerle Hatay'ın Anavatana katılması kararı alınarak yönetim Türkiye Fevkalade Murahhası Cevat Açıkalın'a devredilmiştir. TBMM de üzerine düşen görevi yaparak 7 Temmuz'da bir kanun çıkarıp Hatay Vilayetini kurdu. Bu gelişmeler yaşanırken Fransız birlikleri de Hatay'ı terk etmiştir. 13 Temmuz'da Türk-Fransız antlaşmasının tasdikli nüshalarının alınıp verilmesinin ardından 23 Temmuz 1939'da TBMM adına Hatay'a gelen heyet ve 200.000'i aşan Hatay ahalisi büyük bir heyecan ve coşku ile törenlerle anavatana katılmıştır.[29]

Hatay'ın Türkiye'ye katılması bazı Ermenileri oldukça şaşırtmıştır. Çünkü onlara göre Türkiye kuvvetsiz ve zayıf bir devletti. Savaş vasıtaları çürüktür ve 500 uçağından 300'ü işe yaramazdı. İtalyan tehlikesi karşısında Türkiye Hatay'ı almaktan öte belki de Kilikya'yı bile vermeye razı olacaktı.[30]

1. Hatay'ın İşgali Esnasında ve Anavatana Katılımı Sürecinde Ermenilerin Tutumu

Ermeniler Hatay'ın Fransızlar tarafından işgali esnasında, sonrasında ve Hatay'ın Türkiye'ye katılımı sürecinde farklı tutumlar sergilediler. İşgalin ilk günlerinde Ermeniler Fransızlara destek verdikleri gibi, sokaklarda taşkınlıklar yapmışlardı. Ankara Antlaşması sonrasında Fransızlar Adana havalisinden çekildikleri sırada bir kısım Ermeniler çekilen Fransız kuvvetleri ile beraber İskenderun'a yerleştiler. Kuvay-ı milliye aleyhtarı olan Ermeniler, burada Türkler aleyhine faaliyetler yürüttüler. Ayrıca I. Dünya Savaşı'nda Antakya'da Musa dağında isyan eden ve Kıbrıs ve Mısır'a kaçan bir kısım Ermeniler, mütarekeyi müteakip Fransız işgali ile tekrar Hatay'a döndüler. Böylece Hatay ve havalisinde 30-40 bin Ermeni toplanmış oldu.[31]

Hatay meselesinde Türklerin karşısında problem olarak yer alan grup genellikle Fransa'nın kendi çıkarları için dışarıdan getirip yerleştirdiği Ermeniler veya bu politikalara alet olan azınlıktaki kişilerdi. Fransa politikalarını rahatça uygulayabilmek amacıyla bölgeye dışarıdan Ermeni getirmek için çok çeşitli yöntemler kullandı. Bunlardan biri ağır vergi borçları altında ezilen ve ekonomik olarak zayıflayan Türk köylülerinin arazilerini ellerinden alma yoludur. Bunun için İskenderun sancağı sınırlarında bulunan ve tamamen Türklere ait olan Amik ovasında arazisi olan köylülere Tunus Bankası aracılığı ile kredi verildi. Ancak bu kredi verilirken bir şart koyuldu. Borcun ilk taksiti ödenmediği taktirde arazi bankanın olacaktı. Kuraklık veya diğer sebeplerden dolayı mahsul alama-

29 Sökmen, **a.g.e.**, s. 14-15.
30 **BCA**, Tarih: 31.7.1939, Dosya: 402630, Fon Kodu: 30. 10. 0. 0, Yer No: 225. 515. 25 (Ek-10)
31 Melek, **a.g.e.**, s. 7.

yan ve borcunu ödeyemeyen Türk köylüsü arazisini bu yolla bankaya kaptırdı. Bankanın ipoteği altında bulunan bu araziler ise çok ucuz taksitlerle Ermeni ve Araplara satıldı.[32] Ankara Antlaşması'nda, 1926 ve 1929 yıllarında karşılıklı olarak alınan kararlarda Antakya'ya hariçten yabancı unsur giremeyeceği kayıtlı olmasına rağmen, İskenderun'a getirilen Ermenilerin sayısı 30.000'i bulmuştur. Getirilen Ermeniler Amik ovasının Askerî Çayırgah diye bilinen kısmında iskân edilmiştir. Yirmi beş otuz bin dönüme yakın arazi üstünde modern üç tane Ermeni köyü tesis olunmuş, adına da meşhur "Zeytin"in ihyası manasına olmak üzere "Zeytin" denilmiştir. Kırıkhan 1921 senesine kadar 15-20 evden ibaret iken 1936 yılına gelindiğinde, dört yüzü aşkın Ermeni hanesi yerleştirilmiştir. Sonra İskenderun'dan Nusaybin'e kadar bütün hat güzergahının muhtelif yerlerine Ermeniler yerleştirilmiştir.[33] Fransa bu yolla Ermenileri arazi sahibi yapmış ve Ermeni nüfusunu artırmıştır.

Fransa göçlerle Ermeni nüfusunu artırmanın yanında yapılan sözde sayımlar ve çıkarılan istatistiki bilgilerle nüfus oranlarında yanıltma yolunu da kullandı. Fransa tarafından yayınlanan bir belgede Antakya'daki ahalini nüfusunu toplam 300.000 gösterilirken[34] bu nüfusun yalnızca 78.000'inin Türk ahali olduğu iddia edildi. Türk nüfusu bu haliyle en az dörtte bir oranında az gösterilmiştir. Fransa'nın bu iddialarına karşılık Zükhe Volkszeitung adlı Alman gazetesinde yayınlanan bir makalede Hatay'da bulunan Türk nüfusunun 280.000'e ulaştığı ve bölgede en fazla nüfusun Türk nüfusu olduğun ifade edilmiştir.[35]

Ermeniler bölgeye yerleştirilmekle kalmayıp Türklere karşı silâhlandırılmışlardır. Önceleri Fransızlar tarafından Arappınar'da göçebe Kürtlerden toplanan silâhlar Fransız ve Suriye taraftarı Ermeni ve Kürtlere dağıtılmıştır.[36] Fransa tarafından oluşturulmaya çalışılan kutuplaşma Hatay'ın sınırlarını da aşmıştır. Halep'te Hıristiyanlar ve Müslüman Türkler arasında meydana gelen olaylarda ikisi Ermeni olmak üzere 3 kişi ölmüş 30 kişi de yaralanmıştır.[37] Fransızların tahriki ve teşvik sonucu Beylan'daki Taşnak Ermenileri Türk abidesine kurşun atmışlar ve hakaret etmişlerdir. Amaçları Türkleri tahrik ederek yeni olaylar çıkmasını sağlamak ise de bunda başarılı olamadılar. Türk ahali soğukkanlılığını korumuş ve yapılan bu tecavüzü tarafsız müşahitlere bildirmişlerdir.[38]

---

32 "Fransız Memurlarının Sistematik Hareketleri Neticesinde Cenub Türklerinin Arazileri de Yavaş Yavaş Ellerinden Çıkmaya Başladı", **Cumhuriyet**, 9 Birinciteşrin 1936, No: 4457, s. 2.

33 "Türklerin Malları Ermenilere Geçiyor", **Vakit**, 3 Birinciteşrin 1936, No: 6729, s. 1.

34 "Sancağın Umum Nüfusu 210 Bin, Bunun Da Yalnız 78 Bini Türkmüş", **Cumhuriyet**, 20 Birinciteşrin 1936, No: 4468, s. 5.

35 "Bir Ermeni Gazetesinin Garazkarane Yazıları", **Cumhuriyet**, 23 Birinciteşrin 1936, No: 4471, s. 5.

36 "Sancağa Yeniden Asker Sevk ediliyor", **Vakit**, 7 İkincikanun 1936, No: 6822, s. 1.

37 "Hıristiyanlarla Müslümanlar Çarpıştı, Üç Ölü, Otuz Yaralı Var", **Cumhuriyet**, 13 Birinciteşrin 1936, No: 4461, s. 1-3.

38 "Taşnak Ermenilerinin Bir Küstahlığı; Beylandaki Türk Abidesine Kurşun Atmak Cür'etini Gösterdi-

Fransa Ermenileri Türklere karşı kışkırtmakla yetinmemiş, bu kişilerden çeteler oluşturmuş onlara resmî üniforma giydirmiştir. Zabit kıyafetinde formalı olan çete üyeleri Kırıkhan ve Reyhanlı'da pazar yeri ve sokaklarda rast geldikleri Türkleri silâh zoru ile açıkça tehdit etmeye başladılar. İçlerinde belediye görevlileri de olmak üzere çok sayıda kişiyi tutukladılar.[39]

Fransa ve Suriye'de bulunan Türk düşmanı unsurlar şiddet önlemlerinin yanında Türklere siyasal baskı yapmak için ittifaklar oluşturmaya çalışıyorlardı. İskenderun'a yakın Soğukoluk'ta yapılan bir toplantıda "Müstakil İskenderun Hükümeti"nin başı delege Durieux'un da huzurunda gerçekleşen toplantıya Halep, Antakya muhafızları, Suriyeli liderler, sahte Hatay meb'usları, Alevi, Rum ve Ermeni temsilciler katıldı. Toplantının temel amacı Türklere karşı müşterek bir cephe oluşturmak, Türkler arasında ayrılıklar çıkarmak ve yapılacak seçimlerde birlik olup Suriye'ye katılımı temin etmekti. İlk icraatlarında biri Türkler arasındaki siyasî birliği bozmak için kurdukları "Müslüman Partisi" adında bir parti kurmak oldu.[40] Buna benzer toplantılarla beraber propaganda amaçlı müsamereler de yapıldı. 1937 yılında Antakya Roksil sinemasında yapılan böyle bir müsamerede Fransız yüksek komiserinin Hatay temsilcisi Garreau (Garro) da bulunmakta idi. Ermenilere hitaben yaptığı konuşmada, Ermenilerin Fransızlarla birlikte hareket etmesini, müşterek yapacakları çalışmalarla Türklere karşı koyabileceklerini gerektiğinde onlara silâh verebileceklerini söyledi. Bu tür toplantılarla yapılacak mebus seçimlerinde Türkler aleyhine faaliyetler yürütüyordu.[41] Fransa Ermenilerin millî duygularını harekete geçirerek Türkler aleyhine faaliyet göstermeleri için Eylül ayının 15. günü Musa Dağı eteklerinde Türklerden kurtuluş bayramı adı altında bir organizasyon düzenlemekte idi. Merasime Suriye'nin her tarafından gelen Ermeniler Musa Dağı eteklerinde bulunan Ermeni köyü Bilyas'ta toplanıyorlardı. Ermeni papazları, Taşnak üyeleri ve kadınlı erkekli topluluk ellerinde Ermeni bayrakları ile saf oluşturuyorlar ve Türkler aleyhine nutuklar attıktan sonra dağılıyorlardı. Bu toplantılara Fransa'nın Hatay'da bulunan temsilcileri Ermeni bayrağı çekilmiş arabalarla gelip iştirak ediyorlardı.[42] Fransa'nın bu tutumundan cesaret alan bazı Ermeni örgütleri de harekete geçerek Hatay'a gelme planları yapmaya başladılar. Bu çetelerden Taşnak'a üye kırk kişilik grubun iki kamyonla Beyrut'tan Halep'e hareket ettikleri ardından da Hatay'a gelecekleri haberleri Türk ve dünya basınında yer aldı.[43]

ler", **Cumhuriyet**, 18 İkincikanun 1937, No: 4556, s. 1-4.

39 "Hatay'daki Çeteler Resmi Üniforma Giydiler", Cumhuriyet, 23 Mart 1937, No: 4617, s. 1.

40 "Sahte Meb'uslar Hatay'da Bir "Müslüman Partisi" Kurmak İstiyorlar", Cumhuriyet, 22 Temmuz 1937, No: 4738, s. 1.

41 "Garo, Ermenilere Silâh Vereceğini Söylüyor", Cumhuriyet, 15 İkincikanun 1937, No: 4881, s. 1.

42 Kandemir, "Ermeni Tezahüratına Fransız Delegeleri de İştirak Etti", **Cumhuriyet**, 23 Eylül 1937, No: 4800, s. 7.

43 "Sovyet Ermeni Başvekilinin Türklerle Ermeniler Arasına Nifak Soktuğunu Söylediği Bu Komitecilerin Hatay'da İşleri Ne?", **Cumhuriyet**, 7 İkincikanun 1937, No: 4904, s. 5.

2. İskenderun'daki Bazı Ermenilerin Türklük Aleyhine Hareket Etmelerine Türkiye Ermenilerinin Tepkisi

Lozan Antlaşması ile ayrıcalıklı bir statü kazanan ve Türk milleti ile barış içinde yaşayan Türkiye Ermenileri, Hatay'da bazı Ermenilerin Türklere karşı sergiledikleri olumsuz tavırlara karşı büyük tepki göstermişlerdir.

Bu konudaki tepkilerini duyurmak amacı ile 21 İkincikanun 1936 yılında İstanbul'da toplanan Türk Ermenileri İdare Heyeti, Türk Ermenileri İdare heyeti Genel Başkanı Bedros Horasancı'nın imzasıyla bir beyanname yayınlamışlardır. Bu beyannamede;[44] "Türk ulusunun yüksek menfaatlerine ve şanı şerefine uygun bir tarzda Sancak meselesinin halli için durendiş hükümetimizin azami sayü gayret sarf ettiği önemli bir anda, mazinin ser derslerinden ve tecrübelerinden mütenebbih olmayıp mensup bulundukları ırkın varlığına dahi muzır olarak ecnebi memleketlerde ve ecnebi teşvikatına kapılan gayri mesul bazı Ermeni komitecileri tarafından son zamanlarda vuku bulan melun neşriyat ve hareketlerinden dolayı çok müteessif ve kalben müteessiriz. Mübeccel Türk cumhuriyetimiz devrinde kanunun çerçevesi dahilinde hür yaşayan bütün Türk Ermenilerinin samimi duygularına ve salim düşüncelerine tercüman olarak ve malumu ilam kabilinden olmak üzere bir kere daha alenen ve yüksek sesle beyan ederiz ki; Medeni milletlere imtisal örneği teşkil edecek adalet, serbestlik ve müsavilik memleketimizde hüküm sürmekte bulunduğu gibi şerefli cumhuriyetimizin dört bir tarafa saçtığı feyz ü bereketten bilatefrik-i cins ve mezhep müstefit olmaktayız. Binaenaleyh ülkemiz haricindeki taşıdıkları Ermeni ismine dahi lâyık olmayan kemiyetçe ve keyfiyetçe ehemmiyetsiz sözü geçen bazı kimselerin hezeyanları, düşüncesiz ve fena hareketlerini nefretle reddeder ve onlara lanet okuruz. Pek samimi, yürekten kopup sağlam bir düşünceye dayanan yukarıdaki beyanatımızın, yurttaşlık, Türklüğe bağlılık ve cumhuriyetimize sadakat ve sevgi saikalarından doğmuş olmakla beraber güneş kadar aşikâr olan hakikatin, manevi körleri aydınlatmaya ve bilvesile ona yani hakikate yararlık göstermeye ayrıca hadim olacağına eminim."

Türkiye'deki Ermenilerin tepkileri ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. 1937 yılında Fransızların Taşnak komitesini Türklerin aleyhine kışkırtmasıyla ilgili olarak çıkan gazete haberleri üzerine Türkiye Ermenileri büyük ilgi gösterdiler. Ermeni Patriği Piskopos Mesrob Naroyan'la Cismani Meclis Reisi Bedros Horasancı daha önce gazetelere verdikleri beyanatlara ek olarak, sancakta Türk kardeşlerinden ayrılmayan Ermenilerin dürüst hareketlerini taktir ettiklerini ve aklıselim sahibi bütün Ermenilerin Türk kardeşleri ile teşriki mesai edeceklerinden emin bulunduklarını söylemişler ve Taşnakların Ermenilik namına söz söylemeye hak ve salahiyetleri olmadıklarını söylemişlerdir. Ayrıca bu teşkilatın Ermeni işlerine karışmasını şiddetle ve nefretle reddettiklerini bildirmişlerdir.

44 "Türk Ermenileri Hatay'da Yabancı Teşvikine Karışan Bazı Ermenilere Lanet Okuyorlar", **Vakit**, 21 İkincikanun 1936, No: 6837, s. 1-2.

Diğer taraftan Ermeni düşünürleri adına hareket eden bir heyet de, Taşnakların zararlı propagandası hakkında gazetelerde yayınlanan yazıların tamamen doğru olduğunu, Ermeniliği bugünkü hale getiren bu meşum teşkilat mazideki günahlarını unutturmaya çalışacak yerde, şimdi de Suriye'de muhacir hayatı yaşamalarına sebep olduğu zavallı Ermenilerin rahatlarını bozmaya uğraştıklarım ifade etti. Taşnakların en büyük düşmanının dünyanın hiç bir yerindeki Ermenilerin nail olmadığı mes'ud bir hayat geçirmekte olan Türkiye Ermenileri olduğunu vurguladılar. Bu itibarla Türkiye'deki Ermenilerin bütün millî davalarda tamamı ile Türk kardeşleri ile aynı şekilde düşünmekte, aynı şekilde hareket ettiğini, bu hakikati kabul etmeyen Ermenilerin arasında yerinin olmadığını söyledi. Ermeni gazetelerinin yayınlarını da eleştiren heyet bu tür bölücü yayın yapan Ermeni gazetelerini de protesto etti.

Heyet üyeleri sözlerinin sonunda "Cumhuriyet" idarecilerinden bir ricada bulunmuşlardır. Türkiye Ermenilerinden bahsederken "Ermeni Ekalliyeti" tabirini kullanmamasını istemişlerdir. Türkiye'de azlık veya çokluk adı ile bir şeyin olmadığını Türk vatanında ırk ve din farkı olmaksızın bütün insanların insanca bir kardeş hayatı yaşamalarını temenni etmişlerdir.

Bu konuda Hac maksadı ile Suriye yolu ile Kudüs'e giden Patrik kaymakamı Kevork Arslanyan da Suriye'deki vaziyet hakkında bir açıklama yaptı. Açıklamasında; "Suriye'den geçerken beni ziyarete gelen Ermeniler, Taşnaklar müstesna olmak üzere, Sancak Ermenilerinin Türklerle teşriki mesai ettiklerini müjdeleyerek Suriye'nin diğer taraflarındaki Ermenilerin de politikacılara alet olmak istemediklerini, kısmı azamı Adana civarından Suriye'ye iltica ettikleri için vaktiyle Fransızların Ermenileri nasıl yüzüstü bıraktıklarını unutmadıklarını, bir daha aynı akıbete maruz kalmamaya çalıştıklarını ve yaldızlı vaatlere kapılmayacaklarını söylediler. Bu itibarla Suriye Ermenilerinden bahsederken Taşnaklar'ı ayırmak lazımdır. Çünkü bizzat Ermenilik aleyhine çalışan bu adamları Ermeni addetmek caiz değildir. Suriye'deki Ermeniler arasında Türkiye'ye karşı büyük bir sempati vardır ve Türkiye'deki Ermenilerin mes'ud hayatına gıpta ile bakıyorlar. Taşnaklar yüzünden sefalete düşen ve diyar diyar sürünen adamların Taşnaklarla teşriki mesai etmelerine imkân yoktur." demiştir.

Türkiye'deki Ermeni basını da Hatay meselesi ile ilgili destek haberleri yapmıştır. "Jamanak" gazetesi 19 İkincikanun 1937 günkü nüshasında Cumhuriyet gazetesinde çıkan haberleri birinci sayfada iri harflerle manşetten vererek çerçeve içerisinde şu yorumu yapmıştır. "30 senelik neşriyat hayatıyla Ermeni matbuatının duayeni bulunan gazetemiz daima memleket ve milletinin menfaatlerini müdafaa etmiştir. Gazetemiz Sancak meselesinde de derhal vazifesini ifa ederek Suriye Ermenilerini Taşnaklar'a karşı teyakkuza ve onların gizli maksatlarına alet olmamaya davet etti. Bu tavsiyemiz müspet netice verdi ve sancaktaki Ermeniler Türk kardeşlerine ve Türk ana vatanına bağlı kaldılar. Bu hareket bilumum Ermeniler tarafından da taktir edildi. Her meselede olduğu

gibi Sancak davasında da Taşnakların Ermeniler için bir bela kesildiklerini yazdık. Bütün Ermeniler artık tahammül edilmez bir hale gelen Taşnakların meşum faaliyetlerini nefretle reddetmektedirler. Türk meslektaşlarımız Taşnakların Ermenilerle Türklerin başına bela kesildiklerini kaydetmekte haklıdırlar."[45]

Fransa'nın tahrikleri neticesinde bazı Ermeni din adamları Suriye'de Türkler aleyhine bazı beyanatlar vermişti. Bu beyanatlar Türkiye Ermenileri tarafından büyük bir tepki ile karşılandı. Bunlardan biri kendini Suriye Ermeni Patriği olarak tanıtan Saraçyan'dı. Saraçyan Suriye ve Hatay Ermenileri adına, Şam'da çıkan El Kabes gazetesine Türkler aleyhine bir beyanatta bulundu. Bu beyanat üzerine İstanbul Ermeni Patrik Kaymakamı Aslanyan; Saraçyan'ın beyanatını okuduğunu, bu beyanatın İstanbul Ermenilerinde büyük bir infiale neden olduğunu, Saraçyan'ın büyük bir gaf işlediğini beyan etti. Ayrıca Suriye'de Ermeni Patriği bulunmadığını Piskopos Saraçyan'ın Kıbrıs Murahhassı olup geçici olarak Suriye'de Katogikos Sahak'ın maiyetinde bulunduğunu piskoposun Hatay Ermenileri namına söz söylemeye hak ve salahiyetinin olmadığını açıkladı. Halen Hatay'daki Ermenilerin ruhani reisinin piskopos Hat olduğunu söyledi. Ayrıca Hatay Ermenilerinin Beyrut'ta oturan ihtiyar bir piskoposa atfedilen sözleri dikkate almayacağını, Arap gazetesinin, Türklerle Ermenileri birbirinden ayırmak üzere bir manevra yapmış olması ihtimalinin olduğunu, İstanbul Ermenilerinin ise Hatay Ermenilerinin samimi hattı hareketini baltalamak üzere yapılan bu gibi manevralara karşı Hatay'daki ırkdaşlarını ikaz etmeyi mukaddes bir vazife bildiğini beyan etti. Aslanyan Hatay meselesinde çok öneme sahip bir açıklama yaparak İstanbul Ermenilerinin Hatay'ı Türk vatanının bir parçası addettiğini dolayısı ile Hatay Ermenilerinin İstanbul Patrikliğine bağlı telakki ettiklerini söyledi. Bu itibarla Hatay Ermenileri adına İstanbul Patrikliği haricinde herhangi diğer dinî bir müessesenin veya ruhaninin söz söylemeye hak ve salahiyetinin olmadığını vurguladı.

3. İskenderun'da Türklerle Birlikte Hareket Eden Ermenilere Türkiye Ermenilerinden Destek

Ermenilerden bazıları belirli dönemlerde Türkler aleyhine tutum sergileseler de Türk ve Ermeniler arasındaki diyalog Hatay'ın Türkiye'ye katılım çalışmalarının her safhasında devam etmiştir. Örneğin 1925 yılında resmî dilin Türkçe olup olmaması konusunda yaşanan tartışmalar esnasında Ermeniler Türklerin yanında yer almışlardır. Çünkü yüzyıllardır Türklerle yaşayan Ermeniler Arapça bilmedikleri için Türkçe'nin resmî dil olması konusunda Türklerle birleşiyorlardı. Nitekim Türklerin, Şam'dan sancağa Arap memurlar gönderilmesinin engellenmesine yönelik çalışmalarda Ermeniler de yer aldı.[46]

---

45 "İstanbul Ermenileri Taşnaklar'a Ateş Püskürüyor", **Cumhuriyet**, 20 İkincikanun 1937, No: 4558, s. 1-5.

46 Melek, **a.g.e.**, s. 12.

Yine bir Türk genci olan Şükrü Balcı, Antakya'da Türklerin özgürlüğünü temel alan bir dergiyi çıkarmaya karar verdi. Tüm çabalara rağmen derginin ruhsatı çıkarılamıyordu. Yazı heyetine Türklerin yanında bir resmi memur, bir hoca ve bir Ermeni'nin katılımı ile ruhsat alınabilmiştir. "Yeni Mecmua" adındaki bu dergi Hatay'ın kurtuluşu ile ilgili mücadelede çok büyük görevler ifa etmiştir.

Hatay Meselesinde sona yaklaşıldığı 1936 yılından itibaren Ermenilerin önemli bir kısmı Türklerin yanında yer almaya başlamıştır. Hınçak Ermenileri ile Antakya ve İskenderun'un istiklâlini kazanması konusunda yapılan temaslar neticesinde Ermeniler, Türklerle işbirliği yapma kararı aldılar.[47] Özellikle 1936 yılında yapılan seçimlerde Ermeniler büyük çoğunluk itibarı ile Türklerle birlikte hareket ettiler. Fransız ve Arap görevlilerin büyük baskısına rağmen Türklerin istediği doğrultuda hareket ederek seçimlere katılmadılar. Bazı kişiler şahsi menfaatlerinden dolayı katılsa da bu seçimlere katılım oranı yüzde yirmileri geçemedi. Bu olay başta Patrik Mesrob Naroyan olmak üzere, Ermeni cemaati içinde memnunlukla karşılandı.[48]

1936 seçimlerinde Ermeniler arasında ilginç bir olay da yaşandı. Türklerle birlikte hareket eden Hınçak Ermenileri ile Taşnak Ermenileri arasında Kırıkhan'da çatışmalar çıktı. Taşnaklardan bazı kişiler yaralandı. Yaşanan olaylar neticesinde oy sandıkları açıldığında yalnızca iki yüz oy çıkmıştır. Bunların çoğu da hükümet memurlarının kullandığı oylardı.[49] Ermenilerin bu tutumu Türkiye'de bulunan Ermeni cemaati tarafından da taktirle karşılandı.

Hatay davasında Türkiye'deki Ermenilerin fikirlerini öğrenmek amacıyla Türk basınının Ermeni Patriği Mesrop Naroyan'a sordukları sorulara alınan cevap oldukça manidardır. Hatay'da yaşanan Türk-Ermeni birlikteliğini taktir ettiğini söyledikten sonra; Tarihte Türk ve Ermenilerin bir millet olarak yaşadıklarını, imparatorluğun son zamanlarında yaşanan bazı olayların iki kardeş milleti anlaşmazlığa sevk ettiğini söylemiştir. Herkes için feyiz ve inkişaf devri açan cumhuriyetin kuruluşundan sonra, anlaşmazlıkların tamamen ortadan kalktığını beyan etmiştir. Cumhuriyet devri başladıktan sonra, sade Türkiye dahilindeki Ermenilerin değil, yurt haricindeki Ermenilerin de bizim duygularımızla mütehassis oldukları kanaatinde olduğunu ve sonuç olarak Antakya'daki Ermenilerin oradaki Türk kardeşleri ile müşterek düşünmelerini, müşterek hareket etmelerini, müşterek hedefe yürümelerini tabii addedip, Ermeni aleminin en büyük dinî reisi sıfatı ile bu hareketi taktir etmiştir. Hatay'daki Ermenilerin Türklerle dayanışma

47 "Hınçak Ermenileri Hatay'ın Muhtariyeti Mücadelesinde Türklerle Beraberdir", Vakit, 13 Birinciteşrin 1936, No: 6739, s. 2.

48 **75. Yılda Türkiye Ermenileri**, s. 11.

49 "Antakya Halkının Yüzde 95 I Intihabata İştirak Etmedi", **Cumhuriyet,** 11 İkinciteşrin 1936, No: 4497, s. 1-8.

içinde bulunmaları ile ilgili olarak Ermeni Cismani Heyeti Başkanı Bedros Horasancı da bir açıklama yaptı. Açıklamasına hayatının uzunca bir kısmını Türklerle birlikte ve Türk devleti hizmetinde geçirdiğini ve gayesinin, aynı yurdun çocukları iki kardeş ırkı his ve fikir birliğinde inkişaf etmiş ve kuvvetlenmiş bir halde görmek olduğunu söyleyerek başladı. Sözlerinin devamında Hatay'da Türk ve Ermeni dayanışmasının bu gayesinin gerçekleşmesinde en güzel bir örnek olduğunu, bu birlikteliği taktirle karşıladığını ifade etti. Sözlerini ise "Tarihi ve ananevi Türk-Ermeni kardeşliği yalnız Türkiye'de değil, her yerde ve bütün kudreti ile ilelebet yaşayacaktır." diyerek tamamladı. Konu ile ilgili olarak Ermeni Cemaati Umumi Meclisi Başkanı Dr. Andre Vahram da açıklamalarda bulundu. Vahram; "... Biz Antakya Ermenilerinin bu mesut tezahürüne hiç şaşmadık; çünkü bundan daha tabii bir şey olamazdı. Sadece memnuniyet ve iftihar duyduk. Çünkü Ermenilerin vatandaşlık hislerini göstermekte Türk kardeşlerinden geri kalmadıklarını anlamıştık. Antakya, İskenderun Türk davasının kazanılması Ermenilerin de haklarını kazanmaları demektir." diyerek Türk Ermeni dayanışmasını taktirle karşılamış ve oradaki Ermenileri de cesaretlendirmiştir.[50]

1936 yılında yaşanan olaylar da Türk ve Ermeni dayanışmasına iyi bir örnektir. Sancak'ı ayrı bir varlık sayan, içişlerinde tam bağımsızlığı öngören, İskenderun limanından Türkiye'nin transit geçişinde bazı ayrıcalıklar sağlayan ve Sancakta Türkçe'nin de Arapça gibi resmi dil kabul edilmesine imkan veren bir antlaşma 29 Mayıs 1937 tarihinde Türkiye ile Fransa tarafından imzalandı. Bu anlaşmaya karşı da Ermenilerin tutumu oldukça olumlu olmuştur. Çoğu Hatay Ermenisi, Türkler gibi sevinmiştir.[51]

1937 yılından itibaren Hatay'da Ermenilerin büyük bir kısmının Türkler lehine tavır koymaları Fransa'yı da harekete geçirdi. Gerek Türk-Fransız ilişkilerini düzeltmek gerekse dünyada meydana gelen büyük siyasal çalkantıda Türkiye gibi bir destekçi kazanmak için Fransa, Hatay'daki Ermenileri sükunete davet etmeye başladı. Fransız Yüksek Komiseri Hatay temsilcisi (Collet) Kolle Antakya'daki Ermeni murahhası rahip Hat, Türk Konsolos ve valisinin de bulunduğu bir toplantı yaptı. Kolle; Ermenileri Hatay'da tehdit eden her hangi bir durum olmadığını, Ermenilerin göç etmesine gereksiz olduğunu söyledi. Ayrıca Fransa'nın Türklerle teşriki mesaiye karar verdiğini Ermenilerin de böyle davranmasını tavsiye etti. Bu görüşmeden sonra rahip Hat, Kolle ve Antakya'daki Türk konsolosu yapılan görüşme konusunda Ermenileri bilgilendirmişlerdir. Kolle'den sonra söz alan Türk konsolosu; Türk ve Ermenilerin geçmişten beri devam ede gelen ilişkilerini hatırlatarak, siyasî, idarî, adlî ve sosyal alanlarda Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşanan gelişmeleri anlattı. Sonra Türkiye'de yaşayan 120 bin Ermeni'nin bugünkü durumlarından

50 "Patrikhane Antakya'daki Ermenileri Taktir Ediyor", **Cumhuriyet**, 21 İkinciteşrin 1936, No: 4500, s. 1-6.

51 "Rejimin İlanı Bayramına Alevi, Çerkez ve Ermenilerle Kuseyri Arabları da İştirak Ettiler. Vaziyet Düzeliyor", **Cumhuriyet**, 2 Birincikanun 1937, No: 4870, s. 1-2.

oldukça memnun olduğunu, Türkiye Cumhuriyeti'nin laik bir ülke olduğunu büti Türk vatandaşlarının hangi din millet ve mezhepten olursa olsun kanunlar önünde e haklara sahip bulunduğunu vurgulamıştır. Türk ve Ermenilerin asırlardan beri kardeşl bağlarının olduğunu Ankara'da Türk Dil Kurumu'nda uzman olan Agop Martayan'ın tarihî hakikatlere dayandırarak tüm dünyaya ilan ettiğini anlattı. Bu toplantı Kırıkh Ermenileri üzerinde çok olumlu bir etki bıraktı. Bu toplantının ardından Hatay Val Abdurrahman Melek de rahip Hat ile samimi bir görüşme gerçekleştirdi. Bu görüşm lerden sonra rahip Hat gittiği her yerde Ermeni ileri gelenlerine Türkler hakkında olumlu görüşlerini aktardı. Bu bakımdan görüşmeler Hatay'daki Türk-Ermeni ilişkile ne son derece olumlu tesirler yaptı.[52]

Türkiye'de de aynı tavırlar sergilenmiştir. Basında köşe yazılarında Türk ve Ermen lerin birlikte mesut bir şekilde yaşamaları için pek çok ortak noktanın olduğu ile ilg köşe yazıları yayınlandı. Bunlardan en kapsamlılarında biri Cumhuriyet gazetesinde Yı nus Nadi tarafından kaleme alındı. Yazıda Türk ve Ermenilerin tarihten bu yana birlik yaşadıkları hatta akrabalık bağlarının dahi bulunduğu vurgulandı. Yazısının devamınc büyük devletlerin Ermenileri geçmişte olduğu gibi bu gün de kullanmaya çalıştıkların anlattı. Hatay konusunda Fransa'nın tutumunu eleştirdikten sonra Ermenilere I. Dür ya Savaşı'nda "küçük müttefiklerimiz" derken ülkelerine göç edip yerleşen Ermenile "murdar yabancı" dediklerini hatırlattı. Türk ve Ermenilerin ortak noktaları konusur da şu ilginç bilgileri kamuoyuna aktardı;[53] "... Atatürk'ün bütün inkılâplarına ve b meyanda tarihi doğru yola sokan ilmî arayış ve buluşlarına kayıtsız ve şartsız inana Türkler bugün Ermenileri nerede olurlarsa olsunlar ve hangi şartlar içinde bulunurlars bulunsunlar müşterek tarih asıldaşlığı muhakkak güzide bir insan zümresi olarak kabı ediyorlar. Zaten bugün en şuurlu devri içinde yaşadığımız yakın millî tarihimiz dahi biz Türk ve Ermeni iki insan zümresi arasındaki yakınlığın bin bir misalini verir. Heme aklımıza bugünkü Türk musikisinin hem bestekar, hem okuyucu üstatlarından olan Bi men geliyor. Anlayışta o ne derin, millî nüfuz ve icrada o ne kadar pürüzsüz surette can dan tatlılıktır. Aslen Türk olmadan güzel san'atın bu şubesinde Türk ruhuna bu kada işba halinde intibak edebilmenin imkânı var mıdır?

Ermenilerin Türklük hayaliyle çok karakteristik benzeyiş gösterdiklerinin misali is bir tek değil, bin bir Bimen de bulunur. Münhasıran Türkçe yazarak Türkçe çalan Erme ni saz şairlerinin adetleri yüzlercedir. Daha geçen yıl büyük Türk şairi Fuzuli hakkınd beş ciltlik muazzam bir tetkik yazdığı günlerce gazete sütunlarından yazılıp durmuş ola rahip Terzibaşyan'ı unuttunuz mu?

Türk tiyatrosunda Güllü Agop, Türk Operetinde Çuhacıyan bütün aktör ve aktrisle

---

52 "Kırıkhan'da Bir Anlaşma Toplantısı Yapıldı", Cumhuriyet, 25 Haziran 1937, No: 5070, s. 1-7.
53 Yunus Nadi, "Tarih Önünde Türkler ve Ermeniler", **Cumhuriyet**, 2 Haziran 1938, No: 5047, s. 1.

ri ile muciddirler. Bizim nesilden bakiyye kalanlar Manakyan'ı nasıl hatırlarlar? Ya Ermeni artizanları? Şark işçiliğinin en ince eserlerinde Ermeni sanatkarları, Türk sanatkarlar ile elbirliği etmiş değiller midir? İki zümre arasında çok ince ve hassas bir ruh yakınlığı olmadan en güzel işlerde bu kadar müşterek muvaffakiyet temin olunabilir mi? Bundan daha yirmi beş otuz yıl evveline gelinceye kadar Ermenice harflerle ve fakat Türk dili ile çıkan birden fazla gazete vardı. Demek ki Türkçe'yi Ermenice'den iyi konuşan ve hatta yalnız Türkçe konuşan Ermeniler vardı. Bütün bunlar Atatürk'ün tarihi buluşundaki büyük isabetin yaşayan delilleri sayılmaz mı?

Ermenilerle Türkler arasında bilhassa bazı büyük devletlerin istismar maksadıyla teşvikleri neticesi olarak bazı müessif hadiseler olmuş olabilir. Bugün Atatürk'ün kurduğu yepyeni Türkiye mazinin bu kanlı ve hazin maceralarını düşünmeyi bile fazla buluyor. O, Büyük Şefin tuttuğu kuvvetli projektörün şellalevi ziya hüzmesi altında yalnız istikbalin parlak şahrahını görüyor: Bir şahrahı onun üzerinde tarihi akrabalıklarını yeni keşfetmiş iki zümre, Türkler ve Ermeniler, yek diğere kardeş muhabbetleriyle her gün daha bağlı, el ele ve kol kola, müreffeh ve mesut yürüyüp gidiyorlar." Yunus Nadi'nin bu yazısı diğer devletler tarafından ortaya atılan ve Türk-Ermeni düşmanlığına neden olan çoğu konuya açıklık getirmiş ve aradaki soğukluğa neden olan olumsuz düşünceleri bertaraf etmiştir. Yunus Nadi Hatay'da yaşanan tahrikler ve Ermenilerin bu tahriklere kapılmamaları yönündeki yayınlarına devam etmiştir. 18 Haziran 1938 tarihli yazısında Ermenilere şu tavsiyelerde bulunmuştur; "... Ermenilerin bu kanlı oyunlar önünde gözlerini dört açmaları lâzımdır. Sadık ve samimi vatandaşlar olarak yaşadıkları müddetçe Ermeniler Hatay'ın mahallî istiklâlini elde etmesinden kendi hesaplarına zerre kaybedecek değillerdir. Bilakis çok kazanacaklardır ve orada diğer unsurların hepsi için vaziyet bundan ibarettir. Ermeniler şunun bunun iğfalat ve tahrikatına kapılarak kendilerine kendi elleriyle yeniden zahmetler çektirecek vaziyetler yaratırlarsa biz buna ancak acırız..." Yunus Nadi Hatay'da yaşayan Ermenilerle birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin Araplara karşı tavrını da ortaya koymuştur. Arapların düne kadar Türklerle birlikte yaşayan din kardeşleri olduğunu ifade ettikten sonra Hatay meselesinde Türklerle birlikte orada bulunan tüm unsurların birlik içinde hareket etmeleri gerektiğini vurgulamıştır.[54]

Hatay'ın bağımsızlığını kazanması haberi tüm yurtta olduğu gibi Ermenileri de heyecanlandırdı. Ermeni Patrik Kaymakamı Arslanyan Perapalas Otelinde Dahiliye Vekili ve Halk Partisi Genel Sekreteri Şükrü Kaya'yı ziyaret etti. Ziyarette Hatay'ın kurtuluşundan dolayı Türk Ermenilerinin sevinçlerini bildirmiş ve Türk Ermenilerinin samimi duygularını Atatürk ve Başvekil İsmet Paşa'ya iletmesini rica etmiştir. Arslanyan bu konuda yaptığı açıklamada; Hatay davasında, başlangıcından itibaren Türk Ermenilerinin bu millî davanın gerçekleşmesi için kendilerine düşen vazifeyi yapmaktan bir an bile geri

54 Yunus Nadi, "Klasik Bir San'at: Unsurdan Unsura Tahrikat", Cumhuriyet, 18 Haziran 1938, No: 5063, s. 7.

durmadığını söyledi. Hatay'ı Türk vatanının ayrılmaz bir parçası saydığımız içindir ki, orada yaşayan ırktaşlarımızı kendilerini tehdit eden tehlikelere karşı ikaz etmeyi millî bir borç bildiklerini, çok küçük bir azınlığın tahriklere kapılmasına rağmen Hatay Ermenilerinin büyük çoğunluğunun ilk günden itibaren Türk kardeşleriyle teşriki mesai içinde olduğunu ifade etti. Atatürk'ün kurtardığı Hatay'ın yeni rejim altında Türklerle Ermeniler için yeni bir refah ve saadet devresinin açıldığını vurguladı. Sözlerine, Hatay'daki ırktaşlarının bu hakikati taktir ederek Türk kardeşleriyle teşriki mesaiye devam edeceklerinden emin olduğunu ve bu dürüst hareketleriyle Hatay Ermenilerinin yeni rejime layık olduklarını fiilen ispat etmiş olacaklarını söyleyerek son verdi.[55]

1938 yılında bağımsızlığını ilan eden Hatay Devleti'nde 5504 Ermeni seçmen seçimlere katılarak 5 milletvekili seçti. Bunlar: Mihran Keşişyan, Hovhannes Kazancıyan, Haçudur Karabacakyan, H. Tavityan, Marsel Balit idi. Hatay Devleti Meclisinin 23 Haziran 1939'da Türkiye'ye iltihak kararı alındığı gün mecliste bulunan 5 Ermeni milletvekili de olumlu oy verdi. TBMM Hatay'ın ilhakını 30 Haziran 1939'da onayladı ve Türk Ordusu 5 Temmuz 1939'da Hatay'a girdi. Hatay valiliğine Şükrü Sökmen getirildi.

4. Hatay'ın Türkiye'ye İlhakı ve Bazı Ermenilerin Başka Yerlere Göç Etmesi

Hatay'ın Türkiye'ye katılması, o ana kadar Türk karşıtı ve Fransız yanlısı bir tutum sergileyen Ermenileri zor durumda bırakmış olmasına rağmen bazıları Arapları Türklere karşı tahrik eden tutum ve davranışlarını sürdürmüştür.[56] Bu kişiler daha sonra Fransa'nın gözetiminde çeşitli yerlere göç etmek durumunda kalmışlardır. Bununla birlikte Ermenilerin Hatay'dan göç etmesinin nedenlerini şöyle sıralayabiliriz;[57]

1. Ermeni komite üyelerinin, daha önce Hatay'da Türklere karşı uygulanan politikaları protesto edilmek istendiğinde Türkleri tahrik ve tehdit etmeleri ve geçmişten gelen korku ve düşmanlıklar.
2. Suriye'ye göç edecek Ermeni nüfusunu politikalarını uygulamak için kullanacak olan Fransa'nın teşviki.
3. Müstakil Hatay devlet ricalinin kötü idaresi.
4. Sancak'taki işsizlik ve Suriye'deki ucuzluk.
5. Bunlara ek olarak Sancak'tan ayrılan Ermeniler göç gerekçelerinde; Türklerden mezalim gördüklerini katliam yapılmak üzere evlerine işaret koyulduğunu, yok pahasına sattıkları mallarının paralarının kendilerinden gasp edildiğini saymaktadırlar.

---

55 "Hatay'ın Kurtuluşundan Dolayı Duydukları Meserret Hükümete Arz Edildi", **Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1938, No: 5081, s. 1-8.

56 **BCA,** Tarih: 31.7.1939, Dosya: 402630, Fon Kodu: 30. 10. 0. 0, Yer No: 225. 515. 25.

57 **BCA,** Tarih: 1.8.1939, Dosya: 402631, Fon Kodu: 30. 10. 0. 0, Yer No: 225. 515. 26, s. 2 (Belge için ekler kısmına bakınız).

Yukarıda zikredilen nedenlerden dolayı göç eden Ermenilerin dörtte birini zenginler, bir kısmını da sanatları revaçta olan kişiler oluşturmuştur. Muhacir Ermeniler Beyrut, Lazkiya ve Halep'e gitmişlerdir. Bu göçmen Ermenilerin iskânları konusunda göçmen cemiyetleri yardımcı olmuştur. Bu muhacirlere iş bulununcaya kadar 4 frank verilmekte ve mesken bulunup sağlık kontrolleri yapılmıştır. Ermenilerin yerleşecekleri yerler konusunda Fransa önemli roller oynadı. Lübnan yerli hükümeti, Fransızlar ve Maroni Patriği Arido gibi nüfuzlu kişiler de göç eden Ermenilerle ilgilenmişler ve çeşitli yerlere oları yerleştirmişlerdir.[58] Fransa Ermenilere bu yardımları yaparken aslında kendi kaynaklarından yapmamıştır. Türkiye ve Fransa arasında 23 Haziran 1939 tarihinde imzalanan Hatay Antlaşması'nın 4. maddesi gereğince, tercihlerini Suriye ve Lübnan lehine kullanan şahısların Hatay'da tasfiye ettikleri mallarının bedellerini Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'na yatırdıkları bedeller, Fransa sefaret ve konsolosluklarının masrafları için Fransız Sefaretine verilmiştir.[59] Bu çerçevede Türkiye tarafından T.C Merkez Bankası nezdindeki Klering hesabına 7.000.000 Fransız Frankı yatırılmıştır.[60]

Şükrü Sökmen 15 Temmuz 1939 günü Türkiye Cumhuriyeti'nin Türk vatandaşlarına sıcak ihtimam vaat ettiğini hatırlatarak Ermenilerin Hatay'dan göç etmelerine bir anlam veremediğini ve onlara üzülmenin dışında bir şey yapamayacağını belirten bir açıklama yaptı. 18 Temmuzda vali Sökmen, Hatay Ermenilerine yönelik yaptığı bir diğer açıklamasında geçmişin araştırılmayacağını, herkese eşit davranılacağını ve gelecekle uğraşılacağı teminatını veren bir demeç daha verdi. Bu demeçler mevcut endişeyi kısmen izale ettiyse bazı Ermenilerin Hatay'dan göç etmesini engelleyemedi.[61]

Bazı Ermeniler Hatay'dan göç etse de halen Türkiye'nin bilinen tek Ermeni köyü olan Vakıflıköy göç etmeyerek o günden günümüze kadar yurtlarında kaldı.[62]

---

58 **BCA,** Tarih: 1.8.1939, Dosya: 402631, Fon Kodu: 30. 10. 0. 0, Yer No: 225. 515. 26, s. 3.

59 **BCA,** Tarih: 4. 11. 1940, Sayı: 2/14683, Dosya: 136-60, Fon Kodu: 30. 18. 1. 2, Yer No: 93. 106. 3 (Belge için ekler kısmına bakınız).

60 **BCA,** Tarih: 22. 6. 1940, Sayı: 2/13758, Fon Kodu: 30. 18. 1. 2, Yer No: 91. 59. 18 (Ek-9)

61 **BCA,** Tarih: 1.8.1939, Dosya: 402631, Fon Kodu: 30. 10. 0. 0, Yer No: 225. 515. 26, s. 4.

62 **75. Yılda Türkiye Ermenileri**, s. 11.